

'bijeengedreven en moest afmarcheren', waarbij men alle koffers en fietsen moest achterlaten. 'Soms waande men zich in Rusland', vond van Ravenswaay.¹

Op het Vreeburg had de eerste groep spitters zich 's middags om drie uur in beweging gezet, 'een bonte troep', aldus een hunner. 'Slagers, bakkers in hun witte jasje, handwerklieden, kantoorbedienden, ambtenaren, kortom mensen van verschillend beroep en bedrijf schoven de straten door'² – er waren, zo constateerde een Puttenaar die zich toen in het concentratiekamp Amersfoort bevond (daarheen werd een deel van de vijf-en-vijftighonderd Utrechters in eerste instantie gevoerd) ook bakkers en melkboeren onder, die 'zo achter hun wagens vandaan (kwamen) met de bonnen nog in hun tassen'³, d.w.z. met de distributiebonnen die ze van klanten hadden gekregen. Uit Amersfoort werden de Utrechters per trein naar Doesburg en vandaar te voet naar Zevenaar gebracht ('het was of er aan het lopen geen einde kwam'⁴), maar omstreeks drieduizendvijfhonderd anderen marcheerden uit Utrecht eerst naar Huizen en moesten, na in Zwartsluis te zijn ontscheept (de oversteek over het IJsselmeer had 36 uur geduurd) naar Meppel lopen, 'zeer velen', aldus de waarnemend burgemeester van die gemeente, 'hadden niets bij zich en hadden bijv. aan de voeten alleen wat flarden.'⁵

Razzia's van het type-Utrecht vonden later in oktober plaats in en bij het Gooi: in Hilversum, Bussum, Laren en Zeist. In Hilversum, waar op 19 oktober ca. vijftienhonderd mannen als spitters waren opgeroepen en bijna de helft was weggebleven (van de ruim achthonderd die kwamen opdagen, legden bovendien zevenhonderd medische verklaringen over of paperassen die aantoonde dat zij bij de *Wehrmacht* of bij andere Duitse instanties werkten), werd op 23 oktober een met aanplakbiljetten ondersteunde razzia gehouden als gevolg waarvan verscheidene duizenden mannelijke personen van zeventien tot vijftig jaar in het Sportpark werden geconcentreerd; na controle van alle papieren werden er ca. vijf-en-dertighonderd weggevoerd in de richting van Baarn. 'Op de Soestdijkerstraatweg staan', aldus een der slachtoffers,

'honderden vrouwen en meisjes. De meesten met bagage, pakken en dekens. Voor hen die werden opgepikt en weggesleept uit een schuilplaats. Het is een

¹ Brief, 8 okt. 1944, van C. van Ravenswaay aan Mussert (NSB, 31 e). ² W. de Kam: *Een maand arbeidsinzet in Zevenaar en omstreken* (1945), p. 2. ³ J. Donker in *Het drama van Putten*, p. 98. ⁴ W. de Kam: *Een maand arbeidsinzet in Zevenaar en omstreken*, p. 4. ⁵ Aangehaald in Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 538.